

Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı*

The Appearance of the Word “Türk”, Its Meaning and Its Pervasion

İlhami DURMUŞ**

Öz

Türk adı ilk kez Gök Türk dönemine ait yazılı belgelerde ortaya çıkmaktadır. Bu döneme ait belgelerde Türk adına hem tek heceli hem de iki heceli Türük şeklinde rastlanılmaktadır. Bu ad sonra tek heceli hale dönüşerek, Türk halini almıştır. Çin kaynaklarında geçen Tu-kue adı Türk adı karşılığında kullanılmıştır. Türk adının Grek kaynaklarında geçen Thrak, Targita, Tyrkae, Hint kaynaklarında geçen Turukha, Turuşka, Ön Asya’da çivi yazılı metinlerdeki ülke adı Turki kelimesi ile Asurca çivi yazılı belgelerde geçen Turukku ve hatta Tevrat’taki Togharna ile bağı kurulmaya çalışılmıştır. Türk adının Türkçede “türemek” fiilinden çıktığı, “türe”, “töre” kelimesiyle bağlantılı olduğu ve “yaratılmış”, “yaratık” anlamında kullanıldığı ortaya konulmuş durumdadır. Bu anlamını Türk kültür çevresinde yoğun olarak görülen kurttan türeme anlayışı da doğrulamaktadır. Ayrıca arkeolojik boyutuyla kurdun emzirdiği çocuk tasvirleri de bu anlayışı desteklemektedir. Türk adı başlangıçta tekil ve çoğul olarak kullanılmıştır. Bu adın “sağlam”, “güçlü”, “kuvvetli” anlamları kazandığı da kabul edilmektedir. Türk adı günümüzde de şahıs adı olarak kullanıldığı gibi, millet adı olarak da kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Gök Türk, Oğuz, kurt, türemek.

Abstract

The word “Türk” had appeared in the written documents from the Kök- Türk period. In those documents the word was written either in one- syllabic form as “Türk” or in two- syllabic form as “Türük.” But in time the one-syllabic form has become popular. The word “Tu-kue” in the Chinese sources had been used to denote “Türk” and the words “Thrak”, “Targita” or “Tyrkae” in the Grek sources; the words “Turukka” or “Turuska” in the Indian sources; the word “Turki” as a country name in the pro-Asian cuneiform sources; the word “Turukku” in the Assyrian cuneiform sources and even with the word “Togharna” in the Old Testament. It has been put forth that the word “Türk” was produced from the verb “türemek” which means to reproduce and that it is connected with the words “türe” which means justice and “töre” which means ethical principles. It was used to mean “yaratılmış” (=created) and “yaratık” (=creature). The common belief of the ancient Turkish cultural environment that the Turks had descended from the wolf confirms the above mentioned meaning. Besides, the archeological description that a wolf lactating a human child also supports this meaning. At first the word “Türk” had been used both in singular and plural forms. It is thought that in time it gained the meanings such as “sound”, “powerful” and “strong”. Today the word “Türk” is used both to describe a person and nation.

Key Words: Türk, Kök-Türk, Oğuz, wolf, to reproduce.

GİRİŞ

Eski kavimlerin tarih ve kültürlerinin belirlenmesinde antropolojik, arkeolojik ve filolojik kaynaklardan yararlanılmaktadır. Türk tarih ve kültürünün ortaya

* Makalenin Geliş Tarihi: 01.03.2017, Kabul Tarihi: 30.03.2017

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

E- posta: ilhamidurmus@gmail.com

Gazi

Akademik
Bakış

37

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

çıkartılmasında yazılı ve yazısız olarak da gruplandırabileceğimiz bu kaynaklar önemli bir yer tutmaktadır. Arkeolojik kaynaklar Türklerin tarih öncesi devirlerinin aydınlatılması için başlıca kaynaklardır. Yazılı kaynakların kullanılmaya başlaması ile arkeolojik kalıntı ve buluntular ikinci planda kalmaktadır. Ancak, Türk tarih ve kültürü araştırmalarında yazılı kaynakların yanında arkeolojik buluntulardan da yararlanmaktadır.

Türk tarih ve kültürü araştırmalarında Gök Türk dönemi özel bir yer tutmaktadır. Hem daha önceki dönemlerin aydınlatılması hem de sonraki dönemlerin aydınlatılmasında bir çıkış noktası olarak kabul görmektedir. Gök Türk dönemi Türklerin sosyal, siyasi, iktisadi, hukuki ve askeri yapılarının öğrenilmesinde olduğu gibi Türk adının ortaya çıkışı anlamı ve yayılışına ışık tutmak açısından da büyük önem taşımaktadır. Gök Türklere ait yazılı belgeler, arkeolojik kalıntılar ve bu kalıntılar arasında duvar resimleri ile taşlar üzerine yapılmış kabartmalar sayesinde Türk adı aydınlatılabilmektedir.

Türk Adının Ortaya Çıkışı

Türkler tarih öncesi devirlerden başlamak üzere çok geniş coğrafyalara yayılmak suretiyle varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tarihi kayıtlarla birlikte onlar çeşitli adlarla anılmışlardır. Ön Asya'da Sumer, Subar, Kut, Elam, Kas, Hurri, Hatti ve Urartu adları Türkler ya da Türk kültür çevresiyle bağlantılı kavim adları olarak oraya çıkmışlardır¹. Aynı şekilde Etrüsk,² Kimmer, Saka (İskit), Sirak, Hun ve Sabar adları da Türk kültür dairesi içinde yer almışlardır³. Türk adının kullanımından sonra da Bulgar, Türgiş, Uygur, Peçenek, Hazar, Oğuz, Karluk, Kimek, Kıpçak, Yakut (Saha/Saka) adları da aynı çerçevede değerlendirilebilir. Hatta eski dönemlerden günümüze Kazak, Kırgız, Uygur, Yakut (Saka) adları değişime uğramadan kullanılagelmiştir.

Yukarıda adları geçen kavimlerin bir kısmının dili ile Türkçe arasında bağlantı kurulmuş olmasına ve hatta önemli bir kısmının dilinin doğrudan Türkçe olmasına rağmen, kavim adı olarak Türk adının kullanılmadığı görülmektedir. Türk adına ilk kez Gök Türk dönemine ait milli kaynaklarda rastlanılmaktadır. Köl, Tigin, Bilge Kağan⁴, Bilge Tonyukuk⁵, Ongin⁶ ve Köl İç Çor⁷ yazıtlarında Türk adı yer almaktadır. Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında "Türük" şeklinde geçen ad çift heceli, Bilge Tonyukuk, Ongin ve Köl İç Çor yazıtlarında

- 1 İlhami Durmuş, "Milattan Önceki Dönemlerde Anadolu'da Türk Varlığı", *Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, 87, (2007), s. 3.
- 2 İlhami Durmuş, *a.g.m.*, s. 8.
- 3 İlhami Durmuş, "Sakalar ve Hunlar Döneminde Anadolu'da Türk Varlığı", *Eski Ön Asya Uygur-liklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı*, Ankara, 2008, s. 84.
- 4 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1987, s. 22- 73.
- 5 Hüseyin Namık Orkun, *a.g.e.*, s. 99-121.
- 6 Hüseyin Namık Orkun, *a.g.e.*, s. 127-131.
- 7 Hüseyin Namık Orkun, *a.g.e.*, s. 135-140.

Görüş

Akademik
Bakış

38

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

ise “Türk” şeklinde yazılmış olup, tek hecelidir. Bu durum da Türk adı Gök Türk döneminde hem “Türük” hem de “Türk” olmak üzere iki şekilde kullanılmaktaydı. Dolayısıyla milli kaynaklardan hareketle Türk, Türük adının kullanımı Gök Türk döneminden önce olmayıp, bu dönem dikkate alındığında bir “terminus ante quem”dir. Başka bir ifadeyle milli kaynaklarda Türk adı Gök Türk dönemi ile başlamakta ve sonraki zaman sürecinde kesintisiz devam etmektedir.

Türk tarih ve kültürü üzerine çalışan bilim adamları adı “T” ile başlayan kavimlerle Türkler ve “Türk” adı arasında bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Öncelikle Çin kaynaklarında geçen “Tu-kue” adı üzerinde durulmuştur. Çinliler Türkler için “Tu-kue” adını kullanmışlardır. Bu adın çift heceli olmasından hareketle Türk’ün çoğulu olan “Türküt” adına karşılık gelebileceği ifade edilmektedir. Hatta eski Türkçe’de “t” ile bazı kelimelerin çoğul yapıldığı belirtilmektedir. Buna misal olarak oğlan kelimesinin çokluk şekli oğlit, tigin sözünün çokluk şekli tigit, Tarkan sözünün çokluk şekli olarak tarkat gösterilmektedir. Buna göre Türküt sözü bir çokluk şekli ise bunun teklik şeklinin Türkün olması gerektiği de belirtilmektedir. Bu durumda “Türk, “Türük” sözleri yanında “Türkün” ve çoğulu “Türküt” sözlerine de yer verilmiş olmaktadır⁸. Çince “Tu-Kue” adı Türkçe “Türküt” ya da “Türük adının karşılığı olarak kullanılmıştır. Çoğul ya da tekil olma durumu bir yana bu isim Türkçe “Türk” adına karşılık gelmekte olup, Türklerden Çinlilere geçmiştir. Türkçe belgelerde hem Türk hem de Türük adından söz edilirken “bodun” kelimesi ile birlikte kullanılmaları da Çin belgelerinde bu adın neden çoğul şekilde geçtiğini açıklar mahiyettedir.

Çinlilerin Türklerle uzun zaman diliminde sosyal, siyasi, hukuki, askeri ve kültürel bağlantıları olmuştur. Bu kapsamda Çin kaynaklarında Doğu Hunlarından Cong ve Tik adlı iki kavimden söz etmektedirler. Eski Çince’de “r” sesi olmadığı için Çinliler “r” li kelimeleri dillerinde telaffuz etiklerinde ya bu sesi atarlar veya bunun yerine “l” sesi koyarlardı⁹. Bu itibarla Çincedeki “Tik” sözünün Türkçe “Türk” sözünün karşılığı olabileceği ileri sürülmüş bulunmaktadır¹⁰.

Türk adının M.S. 6. yüzyılın ortasında Gök Türkler tarafından kurulmuş olan devlet (552-744) ile ortaya çıktığı kabul olunmaktadır. Bu itibarla Türk adı ilk olarak 542 yılında Çin kaynaklarında görünmektedir¹¹. Bilge Tonyukuk yazıtında 725, Köl Tigin yazıtında 732, Bilge Kağan yazıtında 735 yılında Türkçe olarak “Türk” adı geçmektedir¹². Türk adının başka kaynaklarda da geçtiği belirtilmiş, bilim adamları Grek kaynaklarında geçen Thrak, Targita, Tyrkae, Hint kaynaklarında geçen Turukha, Turuşka, Ön Asya’da çivi yazılı metinlerdeki ülke adı Turki kelimesi ile Asurca çivi yazılı belgelerde geçen Turukku ve hatta

8 Hüseyin Namık Orkun, *Türk Sözüünün Aslı*, Ankara, 2004, s. 14.

9 Hüseyin Namık Orkun, *a.g.e.*, s. 17.

10 Johann Jacob Maria De Groot, *Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit*, Berlin-Leipzig, 1921, s. 5.

11 Liu Mau-Tsai, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken*, I, Wiesbaden, 1958, s. 28.

12 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 22- 73, 99- 121.

Gazi

Akademik
Bakış

39

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Tevrat'taki Togharına adı ile "Türk" adının bağıni kurmaya çalışmışlardır¹³. Bu durumda Türk adının Türk ve Çin kaynakları dışında Akad, Asur, Hint ve Grek kaynaklarında aranmaya çalışıldığı da görülmektedir. Ancak kronolojik ve kültürel açıdan bir takip sırası verilememekte ve birbirlerinden bağımsız olarak ele alınan isimlerin Türk adı olabileceğinden öte başka bir görüş ortaya konulamamaktadır. Bu nedenle yeni belge ve bilgilere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Türk Adının Anlamı

Tarihte "Türk" adına birçok manalar verilmiştir. Bu tür manalandırmalar Gök Türk dönemine kadar uzanmaktadır. Gök Türk dönemindeki Sui-Şu adlı Çin kaynağında Tu-kie sözünün Türk dilinde miğfer anlamına geldiği belirtilmektedir. Bu kaynağa göre, Türkler adlarını, Altay bölgesinde, eteklerinde oturdukları, miğfer biçiminde yükselen dağın şeklinden almışlardır¹⁴. Türk adı "miğfer" anlamında Farsça "targ" ve lehçelerinde "tulga", "tolga", "dugulga", "duluga", "dulga" sözleriyle de aynileştirilmiştir. Kendilerine tanınmış silah imalatçısı olmaları ve demir başlık ya da miğfer yaparak başlarında taşımalarından dolayı bu ismin verildiği ileri sürülmüştür. Hatta Türk topluluklarından Kara Kalpaklara "Kara Kalpak" adının siyah başlıklarından dolayı isim olarak verildiği gibi Türklerin de Demir Başlıklar ya da "Miğferler" ismi ile anıldıkları belirtilmiştir¹⁵.

İslam kaynaklarında Türkler için Yecüc-Mecüc seddinin arkasında "terk" edilmiş olduklarından bu adı aldıkları, belirtilmiştir. Nuh'un oğlu Yafes'e düşen arazi üzerinde "Türk diyarı" insan olmaksızın, "terk edilmiş" durumda bulunduğundan Türklerle bu adın verildiği kaydedilmiştir¹⁶.

11. yüzyıl da Kaşgarlı Mahmud İslam kaynaklarının etkisiyle "Türk adı için Nuh'un oğlunun adıdır. Tanrı tarafından bu ad Nuh'un oğlu Türk'ün oğullarına verilmiş bir addır" demektedir. Türk sözünün Nuh'un oğlunun adı olduğunda bir kişiyi bildirdiğini, oğullarının adı olduğunda çokluk ve yığını bildirdiğini ifade etmektedir. Burada "ad olarak Türk adını Ulu Tanrı vermiştir" denilmektedir¹⁷. Türk adının bir şahıs ve onun soyundan gelenler için kullanıldığı açık olmakla birlikte, ne anlama geldiği açıklanmamaktadır. Ancak Türk adının "olgunluk çağı" anlamına geldiği başka bir yerde belirtilmektedir¹⁸.

Türk kelimesini ilk defa ilmi açıklamasını H. Vambery yapmıştır. Buna göre, "Türk", Türkçede "türemek" fiilinden çıkmış olup, "türe", "töre" kelimesiy-

13 İbrahim Kafesoğlu, "Tarihte "Türk" Adı", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966, s. 307.

14 Otto Franke, *Beitraege aus Chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türk Völker und Skythen Zentralasiens*, Berlin, 1904, s. 13.

15 Bernhard Munkacsı, "Die Bedeutung des Namens der Türken", *Körösi Csoma Archivum*, I, (1921-925), s. 60- 61.

16 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 316.

17 Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-it-Türk*, I, Ankara, 1992, s. 350- 351.

18 Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, I, s. 353.

le bağlantılıdır ve “yaratılmış” “yaratık” anlamına gelmektedir¹⁹. Gerçektende Türkçede törü-mek / türemek fiili bulunmaktadır. Türk sözü törü-mek / türemek fiilinden çıkmış olup, törü-mek = türemek = törük = türük = türk şekline dönüşmüştür. Hatta belki de türemiş anlamında “türeyük” kelimesinden de başlayabiliriz. Bu kapsamda “türeyük” = “türük” = “türk” şeklinden de söz edebiliriz.

Türk kelimesi, “törü-mek” / “türe-mek” fiilinden çıkmış bir isim olduğuna ve bu fiille ilgili bir anlam taşıdığına göre, bu isim ile Gök Türklerin tarih sahnesine çıkışlarını anlatan Gök Türk Türeyiş Destanındaki olaylar arasında da bir bağ bulunmaktadır²⁰. Buna göre, Gök Türkler Hunların soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Onlar Aşına adlı bir aileden türemişlerdir. Gök Türklerin ilk ataları başlangıçta oturdukları topraklarında düşmanları tarafından kadın, erkek ve çocuk olmak üzere hepsi birden yok edilmişlerdi. Düşmanları yalnızca bir çocuğa acımışlar, onu öldürmemişlerdi. Bu çocuğun kol ve bacaklarını kesmişler, onu büyük bir bataklıktaki otların arasına atmışlardı. Bu sırada dişi bir kurt ortaya çıkmış, ona her gün et ve yiyecek getirmişti. Çocuk kendini toparladıktan sonra kurtla birlikte aile hayatı yaşamaya başlamış ve kurt çocuktan gebe kalmıştı. Türklerin eski düşmanları çocuğun hala yaşadığını duyunca, hem çocuğu ve hem de kurdu öldürmek istemişlerdi. Kutsal ruhlarla ilgisi olan kurt, düşmanların kendisini öldüreceği haberini almış ve düşmanların gelişlerinden önce kaçmıştı. Buradan kaçan kurt yüksekçe bir dağa gelmiş, dağın altında bulunan derin bir mağaraya girmişti. Bu mağaranın ortasında, büyük bir ova vardı. Bu ova, baştanbaşa ot ve çayırıklarla kaplı idi. Dört yanını, çok dik dağlarla çevrili idi. Kurt burada on tane erkek çocuk doğurdu. Zamanla bu on çocuk büyüdüler ve dışarıdan kızlar getirerek, onlarla evlendiler. Bunların her birinden de bir soy türedi. İşte Gök Türk devletinin kurucularının geldikleri Aşına ailesi de bu on boydan biridir²¹.

Türk kavimleri arasında önemli bir yeri olan ve Gök Türklerin soy etnik oluşumunda önemli bir yer tutan Vusunlarda da Vusun hükümdarının kurt tarafından beslenmesi kayda değerdir²². Bu durum Türk soylu topluluklarda bu anlayışın köklü bir geleneğinin varlığını göstermektedir. Vusunlardaki bu anlayış Gök Türklerdeki temel oluşturmuştur.

Gök Türk kağanın soyunun türeyiş efsanesi Türkistan’ın batısında Buncikeş’teki sarayın duvarlarında resmedilmiştir. Burada dişi kurt mucizevi yolculuğunun sonuna varmış, Turfan ilinin kuzeybatısındaki mağarada çocuklarını doğurmuş ve emzirmektedir. Bu levha dişi kurdun Remulus ve Romus’u emzirdiğini gösteren Roma ikonografisine benzetilmektedir²³.

19 Hermann Vambéry, *Die Primitive Cultur des Türko-Tatarischen Volkes*, Leipzig, 1879, s. 51.

20 Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Ankara, 2003, s. 47.

21 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, Ankara, 1993, s. 20- 23.

22 İlhami Durmuş, “Vusunlar”, *Türkler*, I, Ankara, 2002, s. 786- 787.

23 Emel Esin, “Böri”, *Birinci Uluslar arası Milli Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 1989, s. 434.

Gazi

Akademik
Bakış

41

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Dişi kurdun emzirdiği çocuk tasvirlerine yazıtlar üzerinde de rastlanılmaktadır. Bugut yazıtlı taşının üst kısmında kurt tarafından emziren çocuk betimlenmiştir. Daha da önemlisi Köl Tigin yazıtının her iki yüzünde kurt tarafından emziren çocuk tasviri bulunmaktadır. Taşın üst kısmından belirli bir parça kırılmış durumdadır. Hem Türkçe yazılı geniş yüzde hem de Çince yazılı geniş yüzde kurt tarafından emziren çocuk tasvirleri dikkat çekmektedir. Her bir yüzde iki çocuk tasviri bulunmaktadır. Kurt stilize bir şekilde tasvir edilmiş, çocuklarda simetrik bir biçimde yerleştirilmiştir. Bilge Kağan yazıtının üst kısmı çok tahrip olduğundan böyle bir tasvirin olduğu ya da olmadığını söylemek zordur. Ancak Bilge Kağan Anıtlığı yapılmadan Köl Tigin Anıtlığı yapılmıştı. Böylece Bilge Kağan Anıtlığına Köl Tigin Anıtlığı bir model oluşturmuştu. Köl Tigin yazıtlı taşı ve diğer duvar resimlerine Bugut yazıtlı taşı üzerindeki tasvirin bir model oluşturduğunu söyleyebiliriz²⁴.

Kurt tarafından emziren çocuk tasvirleri kurttan türeyiş anlayışına da uygun düşmektedir. Türk kültür çevresinde kurttan türeme izlerine çok rastlanmaktadır. Çin kaynaklarında dahi Gök Türklerin dişi kurttan türemiş olduğu belirtilmektedir²⁵. Ayrıca kurdun Türk efsanelerinde merkezi bir rol oynadığı görülmektedir. Gök Türk hükümdar sülalesi olan Aşina ailesinin atası dişi bir kurt idi. 6- 7. yüzyıllarda Türk halk çevresinde kurt-ata inancı çok yaygındı. Bunun için taşlar ve madeni levhalar üzerine kurdu tasvir eden kabartmalar yapılıyor ve Gök Türk kağanları, atalarının hatırasına hürmeten otağlarının önüne kurt başlı tuğ dikiyorlardı. Kurt başlı sancak kağanlık alameti olmuştu²⁶.

Milli kaynaklarda geçen “Türük” / “Türk” adının “türeme”, “türeyiş”, “doğuş”, “yaratılış”, ile ilgili olduğunu, Çin kaynaklarında verilen bilgiler desteklediği gibi, Türk kültür çevresinde ortaya çıkan türeyiş destanları, türeyişle ilgili duvar resimleri ve taşlar üzerine yapılan kabartmalı tasvirler itiraza yer bırakmayacak şekilde doğrulamaktadırlar. Dolayısıyla Türk, “türemiş”, “türetilmiş”, “türeyük”, “doğmuş”, “yaratık”, “insan” vb. anlamları almış bulunmaktadır. Zamanla Türk adının gelişerek yeni anlamlar kazanmaya başladığı da görülmektedir. Uygur metinlerinde “Türk” kelimesinin “kuvvet-li” “güç-lü” anlamına geldiği belirtilmektedir. Eski Türklerde kuvvet, cesaret, fazilet, sağlamlık ifade eden kelimelerin kavim, boy, oymak adları olarak kullanılmasının yaygın bir adet olduğu ortaya konulmaktadır. Burada belirtildiğine göre, Peçenek oymaklarından birinin adı Kangar (Kahraman), diğer birinin adı erdem (fazilet) idi. Oğuzlardan Kayı boyunun adı “güçlü, kuvvetli”, Salur boyunun adı “savaşçı”, Şor Türklerinden Karan oymağının adı “cesur, kahraman” manalarına geliyordu. Oğuzlardan Kınık boyunun adı da “kuvvetli, sağlam” anlamında idi. Burada adı geçen boylardaki “güç, kahramanlık, kuvvet” Türk adında da “güç” olarak

24 İlhami Durmuş, “Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin – Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları”, *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1 (2007), s. 48- 49.

25 Wolfram Eberhard, *Çinin Şimal Komşuları*, Ankara, 1996, s. 86.

26 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1989, s. 316- 317.

bulunmaktadır. Bu ad bir boy adı iken, sonra millet adı olmuş ve günümüzde bütün Türk dünyasına işaret etmektedir²⁷.

Türk Adının Yayılışı

Türk adının Gök Türk dönemi kaynaklarında “Türk” ve “Türük” şeklinde kullanıldığını belirtmişti. Yazıtlarda Türk adı “Türk Bilge Kağanı” adında görüldüğü üzere, bir şahısla kullanılıp teklik ifade ettiği gibi, “Türk bodunu” şeklinde kullanılmak suretiyle çoklukta ifade etmektedir. Hatta bu ad yalnız Türk bodunu, yani Türk Milleti adıyla da sınırlı kalmamıştır. Diğer Türkçe konuşan boylar için Gök Türk döneminde “Türk” adı kullanılmasına rağmen, onların Türk oldukları belirtilmiştir. Bu husus yazıtlarda şu şekilde geçmektedir. “Türgiş kağanı Türküm, Milletim idi”.²⁸ “Basmıl İduk Kut soyundan olan kavim idi”²⁹. “Dokuz oğuz benim milletim idi”³⁰. Ayrıca, “Otuz Tatar.....Dokuz Oğuz beyleri, milleti”³¹ ve “Türk, Oğuz beyleri, milleti işitin”³² sözleriyle kitabı da Türk adı altında belirtilen kavimleri göstermek bakımından önem taşımaktadır. “On Ok kavmi eziyet gördü”³³ ifadesinde bir mensubiyet şuuru içinde söylenmiş görünmektedir. “Türk Sir milletinin yerinde boy kalmadı”³⁴ ve Türk Bilge Kağanı Türk Sir Milletini, oğuz milletini besleyip duruyor”³⁵ ifadeleri de Sirlerin varlığını ortaya koyuyor. Sirlerin Siraklar olduğu ve Türklükleri de anlaşılıyor³⁶. Bu bilgilerden Gök Türk döneminde Türgiş, Basmıl, Dokuz Oğuz, Otuz Tatar, On Ok, Oğuz ve Sirlerin Türk oldukları ve Türk adının çeşitli boyları kapsayarak geliştiği dikkati çekmektedir³⁷.

Türk adının çeşitli boyları içine alarak genişlemesi ile boyların özelliklerini gösteren sıfatlar da Türk adı altında toplanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Kaşgarlı Mahmud Türklerin hasletlerinden söz etmektedir. Bunlar güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırlamak, sözünü yerine getirmek, sadelik, öğünmemek, mertlik gibi övülmeye değer, sayısız iyilikler şeklinde sıralanmaktadır³⁸. Böylece Oğuz boylarının sağlam, çevik, güçlü, iyi, yiğit, zengin, alçak gönüllü ve adaletli vb. özellikleri Türk adı altında görülmektedir³⁹.

27 Gyula Nemeth, “Der Volksname Türk,” *Körös Csoma-Archivum*, II/4, (1927), s. 275- 281.

28 Bilge Kağan, doğu, 16.

29 Bilge Kağan, doğu, 25.

30 Bilge Kağan, doğu, 30.

31 Köl Tigin, Güney, I.

32 Köl Tigin, Güney, 22.

33 Köl Tigin, Güney, 19.

34 Bilge Tonyukuk, I, Batı, 4.

35 Bilge Tonyukuk, II, Kuzey, 4.

36 İlhami Durmuş, “Siraklar”, *Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/2, (1997), s. 10- 11.

37 Gök Türk döneminde yazıtlarda geçen kavimlerden Türkçe konuşan ve Türklerle akraba başka kavimler de bulunmaktadır. Bunlar uzak geçmişte Türk olarak belirtilenlerden ayrıldıklarından Bilge Kağan tarafından Türk adı altında zikredilmemiş olabilir.

38 Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, I, s. 352.

39 Faruk Sumer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1999, s. 230.

Türk adı Türklerin geniş coğrafyalara yayılmaları ile birlikte daha da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gök Türk devletinin yapılanmasında yer alan Oğuzlar “Türk” adını korumuşlardır. Onlar Rus yıllıklarında “Türk”, “Torki”, yani Türk adıyla anılmışlardır. Orta Asya Türk ülkelerinden çeşitli tarihlerde İslam ülkelerine gelenlerde Arap kaynaklarında “Atrak” (Müfredi, “Türk”) diye anılmışlardır⁴⁰.

10. yüzyıldan itibaren “Türk” adının yanında “Türkmen” adı da kullanılmıştır. Bu ad için Kaşgarlı Mahmud şu açıklamayı yapmaktadır: “Sen kimsin” anlamına olan “kim sen” denir; buna “Türkmen” diye cevap verilir, “ben Türküm” demektir⁴¹. Dolayısıyla bu isim Kaşgarlı Mahmud’un açıklamasından da anlaşılacağı üzere tekil olarak kullanılmıştır. Tıpkı Türk adında olduğu gibi, hem tekil hem de çoğul olarak kullanılmaya başlanmıştır.

“Türk” adının yanında “Türkmen” adının kullanımıyla birlikte Oğuzlara “Müslüman Türk” anlamında “Türkmen” denilmeye başlanmıştır⁴². Türkmen adı zamanla daha da yaygınlık kazanarak, 13. yüzyıldan itibaren Oğuz adının yerini almıştır⁴³. Türkiye Selçukluları devrinde Türk ve Türk toplulukları için hem “Türk”, hem de “Türkmen” adı kullanılmıştır. Yerleşikler için “Türk”, konar - göçer hayat yaşayanlar için “Türkmen” adı ön plana çıkmıştır. Osmanlı döneminde de Selçuklu döneminde olduğu gibi, “Türk” yerleşik ve şehirli “Türkmen” ise şehirli olmayan, konar-göçer hayatın temsilcisi idi⁴⁴.

Türk adıyla ilgi coğrafi terimler de kullanılmıştır. Türkiye adı buralardan biridir. Bu ad Orta çağlarda çok geniş sahaları göstermekte idi. 6. yüzyılda Orta Asya için kullanılan Türkiye tabiri, 9- 10. yüzyıllarda Volga’dan Orta Avrupa’ya kadar uzanan Hazar ve Macar ülkeleri için kullanılmıştır. 12. yüzyıldan itibaren de Anadolu’nun adı olmuştur⁴⁵. Günümüzde “Türk” / Türkmen adıyla ilgili “Türkistan, Türkiye (Türk ülkesi) ve Türkmenistan (Türkmen ülkesi) adları görülmektedir.

Göz Sonuç

Türk adının aydınlatılması milli kaynaklar sayesinde olmaktadır. Bu nedenle Gök Türk dönemi kaynak ve buluntuları ön plana çıkmaktadır. Milli kaynaklar arasında yazılı belgeler, destanlar, arkeolojik boyutu ile duvar resimleri ve kabartmalar Türk adının ortaya çıkışı, başlangıçta ve sonradan aldığı anlam ile yayılışı hakkında kayda değer bilgiler vermektedir. Bu belge ve buluntular bir-

40 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 318.

41 Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, I, s. 353.

42 Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 79.

43 Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.79.

44 Salim Koca, *a.g.e.*, s. 53.

45 İbrahim Kafesoğlu, *a.g.m.*; s. 319.

likte değerlendirildiklerinde Türk'ün ne demek olduğu ve yayılma sahası daha da belirgin hale gelebilmektedir.

Türk sözüne milli kaynaklarda ilk defa Gök Türk yazıtlarında rastlanılmaktadır. Bu sözün Türkçe törü-mek / türe-mek fiiliyle bağlantısı ortaya çıkmış bulunmaktadır. Fiilin kökü olan "törü" kelimesinden Türk adı ortaya çıkmıştır. Bu söz gelişerek Törük = Türük = Türk şekline dönüşmüştür. Türk kelimesinin karşılığı "türetilmiş, türeyük, yaratılmış, yaratık, doğmuş, insan" anlamlarındadır. Bu sözün "güç, güçlü, kuvvet, kuvvetli" anlamlarına geldiği de anlaşılmaktadır.

Türk sözünün ad olarak kullanılmasını Türk türeyiş destanları da desteklemektedir. Düşmanları tarafından yok edilen bir soydan kalan tek bir erkek çocuğun kurt tarafından sahiplenilmesi, kurtla bir araya gelmesi, çocuklarının olması ve neslinin çoğalması bir "türeme", "türeyiş" in tarihi temellerini ortaya koymaktadır. Türk adının ortaya çıkışını ve anlamını belirgin hale getirmektedir.

Türk sözünün anlamının ortaya konulmasına duvar resimleri ve kaya kabartmaları üzerindeki türeyiş sahneleri de katkı sağlamaktadır. Çünkü bu tasvirlerde dişi kurdun çocuk emzirme sahneleri görülmektedir. Özellikle Köl Tigin bengu (ebedi, ölümsüz) taşının iki geniş yüzünün alınlık kısmında bu sahne canlandırılmıştır. Her bir yüzde karşılıklı iki çocuk bir kurt tarafından emzirilmektedir. Bilge Kağan bengu taşında da bu sahnenin işlendiği zorda olsa izlenebilmektedir. Gök Türk devletinin "devlet taşları" üzerinde bu sahnelerin işlenmiş olması Türk adının "türeme", "türeyiş" le ilgili olduğuna şüphe bırakmamaktadır.

Türk adı Gök Türk döneminden günümüze kadar hem şahıs adı olarak hem de millet adı olarak kullanılmış olup, bundan böyle de kullanılmaya devam etmektedir. Bu ad her bir fert için "Türk" şeklinde kullanıldığı gibi doğrudan ad ve soyad olarak yalnız ya da birleşik isim halinde kullanılmaktadır. Bu kapsamda Türk, Atatürk, Efetürk, Cantürk, Şentürk, Öztürk, Kocatürk, Arıtürk, Soy Türk, Acartürk, Çeviktürk, Türkbey, Türksoy, Türkcan, Türkkkan, Türkmen, vb. sayılabilir. Türk adı hem ülke hem de daha sınırlı alanları belirtmek üzere de kullanılmış ve kullanılmaktadır. Bu çerçevede Türkistan, Türkmenistan, Türkiye, Türk Yurdu, Türk İli, Türk Obası, Türk Bükü, vb. sayılabilir.

Türk adı değişik coğrafyalarda yaşayan toplulukları belirtmek için de kullanılmaktadır. Bu çerçevede Kıbrıs Türkleri, Suriye Türkleri, Irak Türkleri / Türkmenleri, İran Türkleri, Azerbaycan Türkleri, Yunanistan Türkleri, Bulgaristan Türkleri, Kırım Türkleri, Kazan Türkleri, Yakut Türkleri, Altay Türkleri vb. sayılabilir. Hatta yakın geçmişte çeşitli ülkelere göç edenler için Almanya Türkleri, Fransa Türkleri, Belçika Türkleri, Hollanda Türkleri, Avustralya Türkleri, Japonya Türkleri, Amerika Türkleri vb. tabirler de kaynaklara girmiş bulunmaktadır.

Türk adı Gök Türk döneminde çeşitli boyları bünyesinde barındırmasına ve doğrudan Türk adı taşımayan çeşitli boyları da kapsamına rağmen, günün-

Gazi

Akademik
Bakış

45

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

müzde Türkiye merkez olmak üzere Dünya üzerinde bir çok topluluk ve devleti içine alan bir kavram olmuş, dünyanın dört bir tarafına yayılmış, milyonlarca nüfusu ifade eden bir söz haline gelmiştir.

Türk sözü şahıs, boy, millet, arazi, ülke adı olarak uzun zaman diliminde çok geniş coğrafyalarda kullanılmış ve kullanılmaktadır. Türk sözünün altında dürüstlük, ahde vefa, misafirperverlik, iyilik, adalet, doğruluk, merhamet, azimlilik, kararlılık gibi hasletler Türk milletinin hasletleri olarak ortaya çıkmıştır.

KAYNAKLAR

DE GROOT, Johann Jacob Maria; *Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit*, Walter de Gruyter, Berlin-Leipzig, 1921.

DURMUŞ, İlhami; "Siraklar", *Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/2, (1997), s.1- 12.

DURMUŞ, İlhami; "Vusunlar", *Türkler*, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.782- 788.

DURMUŞ, İlhami, "Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları", *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 87, (2007), s.1- 16.

DURMUŞ, İlhami; "Sakalar ve Hunlar Döneminde Anadolu'da Türk Varlığı", *Eski Ön Asya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s.83- 99.

EBERHARD, Wolfram; *Çinin Şimal Komşuları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

ESİN, Emel; "Böri", *Birinci Uluslar arası Milli Türkoloji Kongresi*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1980, s.419- 451.

KAFESOĞLU, İbrahim; "Tarihte "Türk" adı", *Reşid Rahmetli Arat İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s.306- 319.

KAFESOĞLU, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.

KAŞGARLI MAHMUD; *Divanü Lugat-it Türk*, (Çev. Besim ATALAY), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

KOCA, Salim; *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Odes Ltd. Şti. Kültür Yayınları, Ankara, 2003.

LİU MAU-TSAİ; *Die Chinesischen Nachrichten der Ost-Türken*, I, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1958.

MUNKACSI, Berhhard. "Die Bedeutung des Nomens der Türken", *Körösi Csoma archivum*, I, (1921- 1925), s. 59-63.

NEMETH, Gyula; "Der Volksname Türk", *Körösi Csoma Archivum*, II/4, (1927), s. 275- 281.

ORKUN, Hüseyin Namık; *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

ORKUN, Hüseyin Namık; *Türk Sözüünün Aslı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

ÖGEL, Bahaeddin; *Türk Mitolojisi*, I., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

Göz

SÜMER, Faruk; *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.
VAMBERY, Hermann; *Die Primitive Cultur des Türko-Tatarischen Volkes*, F.A. Brockhaus, Leipzig, 1879.

Extended Abstract

The word "Türk" had first appeared in the written documents from the Kök-Türk period. In those documents the word was written either in one-syllabic form as "Türk" or in two-syllabic form as "Türük." But in time the one-syllabic form has become popular. The word "Tu-kue" in the Chinese sources had been used to denote "Türk" and the words "Thrak", "Targita" or "Tyrkae" in the Grek sources; the words "Turukka" or "Turuska" in the Indian sources; the word "Turki" as a country name in the pro-Asian cuneiform sources; the word "Turukku" in the Assyrian cuneiform sources and even with the word "Togharna" in the Old Testament. It has been put forth that the word "Türk" was produced from the verb "türemek" which means to reproduce and that it is connected with the words "türe" which means justice and "töre" which means ethical principles. It was used to mean "yaratılmış" (=created) and "yaratık" (=creature). The common belief of the ancient Turkish cultural environment that the Turks had descended from the wolf confirms the above mentioned meaning. Besides, the archeological description that a wolf lactating a human child also supports this meaning. At first the word "Türk" had been used both in singular and plural forms. It is thought that in time it gained the meanings such as "sound", "powerful" and "strong". Today the word "Türk" is used both to describe a person and nation.

Throughout history, many different meanings has been attributed to "Türk". Earliest interpretations of the name goes back to Gok Turk era. Sui-shu, which was a Chinese primary source from the era, indicates that the word Tu-kue means helmet in Turkish. According to this source, Turks were named as such because of the helmet shaped Altay Mountains, where they live. In Islamic sources, Turks were named as such because they were abandoned behind the wall that holds the Gog and Megog. In the 11th Century, Mahmud al-Kashgari wrote that Turk was the name of one of the sons of Noah. Turk's sons were named after him. This name was given by the God himself. He doesn't explain the meaning of the word, "Turk" but in a different writing he refers to is as the "age of maturity."

Gazi

Akademik
Bakış

47

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017